

УДК 37.013.42:316.344.7

Беата Анна Земба

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ІЗ МАРГІНАЛЬНИХ СІМЕЙ

Нестабільність, непослідовність, відсутність чіткого уявлення про суспільство та бажана поведінка громадян – це фактори, які повинні викликати коливання свідомості молоді, суперечності в її системі цінностей, неоднорідність сприйняття життєвих цілей [1]. Це також фактори, що призводять до життєвої безпорадності та нестабільності, страху перед майбутнім і виконанням завдань в освітній, професійній, соціальній сферах, які в результаті викликають необхідність суспільної інтеграції у вигляді різних форм соціальної допомоги і соціальної підтримки і роботи включно. Тому дуже важлива роль сім'ї, яка належним чином функціонує, як основна ланка суспільства «озброює» своїх членів цінностями, що дозволяють правильно функціонувати в соціумі.

Науково-педагогічний підхід до організації соціально-педагогічної діяльності з дітьми та молоддю досліджувався у роботах Р. Вайноли, І. Звереві, А. Капської, Н. Лавриченко, П. Плотнікова, С. Хлебик, С. Харченка й інших учених.

Проблеми питання формування педагогічної освіти батьків, соціально-педагогічні аспекти родинного виховання досліджували Т. Алексєнко, І. Бех, В. Костів, А. Кузьмінський, Г. Лактіонова, А. Марушкевич, В. Омеляненко, В. Постовий, Р. Скульський, М. Стельмахович та ін.

Мета статті – обґрунтувати необхідність створення позитивного соціально-виховного середовища для дітей із маргінальних сімей, здатного посилити і вдосконалити соціалізаційний вплив на дитину.

У сучасній науковій літературі зустрічаються різні тлумачення сутності професійної діяльності спеціаліста із соціально-педагогічної роботи. Так, П. Шептенко і Р. Вороніна визначають її як діяльність, метою якої є «створення сприятливих умов для особистісного розвитку людини (фізичного, соціального, духовно-морального, інтелекту-

ального), надання їй комплексної соціально-психолого-педагогічної допомоги у саморозвитку та самореалізації у процесі соціалізації, а також захист людини (соціальний, психолого-педагогічний, етичний) в її життєвому просторі» [10, с. 71].

Близьке до цього визначення і бачення соціально-педагогічної роботи М. Шакурової, яка розуміє її як діяльність, спрямовану «на вирішення завдань соціального виховання і соціально-педагогічної захисту». Причому соціальне виховання дослідниця розуміє як «турбота суспільства про свій прогрес в особі молодших поколінь; умови, створені суспільством, державними і приватними структурами, для фізичного, психічного і соціального розвитку людини» [9, с. 5]. Основне призначення соціально-педагогічної роботи, на думку В. Сластьоніна, полягає в наданні компетентної соціально-педагогічної допомоги населенню, підвищення ефективності процесу соціалізації, виховання і розвитку дітей, підлітків, юнаків [7, с. 65].

Широке трактування цього поняття використовує В. Нікітін, вважаючи, що соціально-педагогічна робота є системою заходів щодо забезпечення освітньо-виховними засобами спрямованої соціалізації особистості, передачі індивіду і засвоєння ним соціального досвіду людства, набуття або відновлення індивідом соціальної орієнтації, соціальної ролі, соціального функціонування [6, с. 35].

Близьким є визначення М. Гурьянкової, дослідниці соціально-педагогічної роботи як діяльності, яку можна здійснювати стосовно будь-якої людини за участю найрізноманітніших соціальних інститутів суспільства, державних і недержавних структур, а також конкретних людей. З цієї точки зору, соціально-педагогічна робота постає як «цілісний виховний процес цілеспрямованої виховної допомоги та соціальної підтримки особистості на всіх етапах її життєвого шляху, в різних сферах мікросередовища за участю всіх суб'єктів виховання» [4, с. 185].

Співставляючи й узагальнюючи різні авторські трактування поняття «соціально-педагогічна робота», можна зробити такий висновок: у широкому плані соціально-педагогічна робота є видом суспільної практики, яка має конкретну мету – створення умов для успішного становлення людини як суб'єкта соціального життя і забезпечення гуманної, соціально безпечного середовища її проживання, виховання, розвитку, соціального захисту й адаптації в соціумі.

Отже, «соціально-педагогічна робота з маргінальними сім'ями» є системою професійних компетентних заходів, що реалізуються фахівцями соціальної сфери, спрямованою на створення оптимального

мікроклімату в соціумі з метою ефективної соціальної підтримки особистості у процесі її соціалізації.

Розглядаючи виховання як складову соціалізації та виходячи з розуміння соціального виховання як планомірного створення умов для відносно цілеспрямованого розвитку і духовно-ціннісних орієнтацій людини, вихованість лише умовно виділяється з соціального становлення особистості, яка визначається як досягнення людиною певного балансу адаптованості й інтеграції в суспільство.

Сучасна культурна парадигма світового суспільства характеризується зміною ставлення дітей до готових знань. Сучасній дитині, підлітку необхідно знати мету і зміст майбутньої діяльності [8].

Інформаційна культурна парадигма освіти характеризується не лише розвитком інформаційних технологій, засобів масової комунікації та інформаційної техніки, але і принциповою відмінністю від інших культурних епох. Це поступове масове розуміння ролі інформаційних полів (енергій), які впливають на психічне і фізичне здоров'я людини, професійний та індивідуальний розвиток, поведінку в процесі діяльності та спілкування.

Якщо у загальних рисах уявити, що необхідно зробити педагогам, у процесі соціально-педагогічної роботи, для підготовки дітей із маргінальних сімей до дорослого життя, то найбільш важливими елементами є: здоров'я, моральні якості, різноманітні здібності (інтелектуальні, організаційні, фізичні, трудові, естетичні тощо).

Однак, як би серйозно не продумувалися форми виховання дітей у загальноосвітніх навчальних закладах, якою б високою не була кваліфікація працівників закладу освіти, неможливо досягти поставленої мети без постійної підтримки й активної участі батьків у виховному процесі, оскільки сім'я як перший інститут соціалізації має вирішальний вплив на розвиток основних рис особистості дитини, на формування її морально-позитивного потенціалу.

Тому проблеми сімейної соціалізації дітей із маргінальних сімей можуть успішно вирішуватися засобами соціально-педагогічної діяльності у формі просвіти батьків при дотриманні таких умов: виявлення проблем сімейної соціалізації в кожній конкретній родині; урахування виявлених проблем при розробці та реалізації програми соціально-педагогічного просвітництва батьків.

Позитивну взаємодію сім'ї та школи важливо налагодити ще на щаблі початкового навчання – вести профілактичну роботу щодо запобігання негативних впливів на дитину з боку сім'ї.

Для забезпечення достатнього рівня соціальної адаптованості маргінального покоління молодих людей на основі аналізу наукових джерел запропоновано у процесі соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю з маргінальних сімей реалізовувати такі напрями соціального виховання: розумове, фізичне, соціокультурне, професійне, патріотичне, виховання життєвої активності.

Але всі ці виховні напрями повинні здійснюватися в партнерському співробітництві членів маргінальних сімей, педагогічних і соціальних установ із використанням сучасних інноваційних технологій соціально-педагогічної роботи.

У результаті аналізу низки наукових досліджень у галузі інноваційних соціально-педагогічних технологій виховної роботи з дітьми «групи ризику» зазначено, що спеціально організовані соціально-педагогічний простір і виховне середовище сприяють індивідуальній траєкторії розвитку всієї маргінальної родини відповідно до їх культурних і підприємницьких потреб.

Партнерська взаємодія різних інститутів, центрів, установ тощо, залучення дітей і їх батьків до культурно-масових, професійно орієнтованих, суспільно корисних і соціально значущих видів діяльності має найбільш ефективні результати при соціально-правовій, матеріально-технічній і психолого-медико-педагогічній підтримці дітей і їхніх маргінальних батьків.

Виявлено, що створення позитивного соціально-виховного середовища, яке б сприяло організації та реалізації соціально-педагогічної роботи з маргінальними сім'ями, ініціює абсолютно новий підхід до практики соціального виховання і допомоги людині. Особистість, її соціальне здоров'я, моральне благополуччя стають центром педагогічно орієнтованої професійної діяльності не лише освіти, але й інших установ, організацій, соціальних інститутів [3].

Вивчення людини в її цілісності, унікальності, безперервності розвитку, свободи волевиявлення сприяє і гуманізація соціальної допомоги людині. Цей напрям сприяє орієнтації соціально-педагогічної роботи до надання допомоги особистості на основі самопізнання та її цінності. Виділення людини як вищої цінності суспільства визначило вибір підходу до організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю з маргінальних сімей. Даний підхід обґрунтований рядом зарубіжних досліджень.

Представник німецької школи неокантіанства П. Наторп досліджував проблеми інтеграції виховних сил суспільства з метою підвищен-

ня культурного рівня народу. В якості предмета вивчення ставилося соціальне виховання людини впродовж усього його життя [5, с. 15]. Іншу точку зору висловив В. Нікітін [6], який вважає основним напрямом соціально-педагогічної роботи допомогу дітям у скрутній життєвій ситуації, соціалізація яких порушена або суперечить принципам гуманізму і справедливості (діти-сироти, «діти вулиць», діти з девіантною поведінкою).

Польський учений Т. Пільх зазначає, що соціально-педагогічна робота «означає повне розуміння локального середовища, його проблем, комплексної системи дій, здійснення роботи з метою постійної діяльності на шляху до усунення небезпек і небажаних явищ» [11].

Характер траєкторії, за якою розвивається людина, визначається не лише потенційними інтелектуальними і морально-вольовими якостями суб'єкта, його індивідуальними і суспільними мотивами, що спонукають його до самовдосконалення в етнокультурному просторі та національно своєрідному середовищі.

Навчальне середовище людини або відкрите навчальне середовище не включає самої людини. Освітній простір конкретної людини – це елементи та зв'язки, які існують природно або штучно створені, що впливають свідомо чи підсвідомо на людину впродовж життя для забезпечення формальної, неформальної та інформальної освіти.

Спроекувати навчальне середовище – означає теоретично дослідити суттєві цільові та змістово-технологічні (методичні аспекти навчально-виховного процесу, який повинен здійснюватися в навчальному середовищі) та на цій основі описати необхідний для цього склад і структуру навчального середовища (його статику і динаміку, в тому числі передбачити і врахувати розвиток будови навчального середовища, вплив та особливості взаємозв'язків складових навчального середовища з іншими елементами навчального середовища та навколишнього середовища) відповідно до динаміки розвитку цілей його створення і використання, а також обмежень психолого-педагогічного, науково-технічного і ресурсного характеру.

Створити середовище навчання – означає побудувати таке об'єктне оточення учня, в якому враховані (визначені на етапі його проектування) і реалізовані основні суттєві аспекти навчально-виховного процесу, який має здійснюватися у цьому навчальному середовищі.

Навчальне середовище може бути ефективним і неефективним. Створити для розвитку маргінальної особистості найбільш сприятливі умови – означає зробити практично все для особистісного розвитку

учня для отримання максимально можливих результатів його діяльності, які ініціюються ззовні. Цьому можуть перешкодити лише формажорні обставини, тобто обставини, які від людини не залежать і які людина об'єктивно не може подолати.

Тому в психолого-педагогічних дослідженнях помітне місце має приділятися вивченню соціально-педагогічних умов формування навчального середовища, моделювання його складу і структури, визначення ролі та місця, яке займають і відіграють у ньому засоби навчання.

У зв'язку з бурхливим розвитком і практичним застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій у всіх сферах людської діяльності, формуванням на цій основі інформаційного суспільства, широкого використання набули поняття «інформаційний простір», «інформаційне середовище». Інформаційний простір – це сукупність результатів семантичної діяльності людства [2]. Ця діяльність пов'язана з формуванням інформаційної картини об'єктивного світу, з інформаційним відображенням загального об'єктного простору. Інформаційний простір – багатовимірний простір, об'єктне наповнення якого утворюють інформаційні об'єкти різного предметного призначення.

Виходячи з вищесказаного, педагогічно доцільно використовувати терміни: індивідуальний інформаційний простір, глобальний інформаційний освітній простір, єдиний інформаційний простір системи освіти. Це стосується також термінів «інформаційне середовище», «інформаційно-освітнє середовище (навчального закладу, педагогічної системи; закрите, відкрите; комп'ютерно орієнтоване, комп'ютерно інтегроване, персоніфіковане щодо конкретного учня або групи учнів), інформаційно-навчальне середовище (людини, навчального закладу, навчально-виховного комплексу та ін.).

Зазначені вище змістовно-структурні особливості розуміння, тлумачення та модельного уявлення простору й середовища та їх освітнього використання, а також їх суттєві спільні та відмінні риси дозволяють говорити про ці категорії як про взаємопов'язані, взаємозумовлені, проте окремі категорії, які закладають теоретичну базу їх коректного застосування в науково-практичній діяльності, зокрема при проектуванні та дослідженні системи відкритої освіти [2].

Необхідна розробка такого партнерства навчальних закладів і маргінальних сімей, метою яких буде організація цілісного соціально-педагогічного простору, включаючи регіональне середовище сімейних студій, що сприятиме створенню банку методичних розробок, програм і проектів для ефективної соціально-педагогічної роботи з

дітьми та молоддю з маргінальних сімей; поширенню досвіду залучення батьків, членів маргінальних сімей до активної участі у навчально-виховному процесі; актуалізації важливих проблем професійної майстерності та батьківської компетентності.

Результат створення сприятливого соціально-виховного середовища для успішної соціально-педагогічної роботи з дітьми із маргінальних сімей полягає в тому, що відбувається інтеграція зусиль суб'єктів соціально-виховної діяльності; розширюється діапазон можливостей виховного впливу на особистість; спеціально моделюються і створюються умови для самореалізації та самоствердження особистості, виявляється неповторність індивідуальності дитини, створюються умови гуманізації міжособистісних відносин тощо.

Мета соціально-виховного середовища повинна відповідати ряду вимог: орієнтуватися на розвиток особистості, запити найближчого соціального оточення й очікування людини; бути діагностичною і т. ін. Вона може бути сформульована таким чином: планомірна і впорядкована допомога маргінальним дітям чи дітям із маргінальних сімей у розвитку їх внутрішнього потенціалу; натхнення до самовдосконалення, саморозвитку, самореалізації у власній діяльності, спілкуванні, пізнанні, в результаті чого удосконалюються їхні потреби, особистісний сенс життя.

Основним способом впливу цього середовища на підростаюче покоління є консолідація сил, зацікавлених у його соціальному становленні. Соціально-виховне середовище охоплює інститути, які безпосередньо чи опосередковано виконують ті чи інші соціальні функції, при цьому їх окремі функції в такому середовищі можуть змінюватися.

Можна стверджувати, що в рамках соціально-виховного середовища діють механізми соціальної взаємодії, єдності та наступності виховного впливу. «Створення виховного середовища передбачає організацію спільних справ, взаємну відповідальність учасників педагогічного процесу, співпереживання, взаємодопомогу, спроможність спільно долати труднощі, домінування творчого підходу в організації життєдіяльності дитини та позитивного ставлення до неї» [8, с. 60]. Характер діяльності дітей у такому середовищі визначається їхньою активністю, самостійністю, ініціативністю та самодіяльністю.

Таким чином, створення позитивного соціально-виховного середовища мобілізує всі виховні ресурси, посилює і вдосконалює соціалізуючий вплив на дитину, а загальна технологія соціально-педагогічної роботи з дітьми з маргінальних сімей на діяльнісно-професійному

рівні дозволяє впорядкувати цей процес, зменшити його об'єктивні труднощі, гарантувати динаміку розвитку особистості.

Посилання:

1. *Анурин, В. Ф.* Ценностные ориентации и их влияние на формирование потребностей // Социология высшей школы. Подготовка специалистов для народного хозяйства : Сборник науч. трудов. — Горький, 1982. — С. 116-129.
2. *Биков, В. Ю.* Відкрита освіта в Єдиному інформаційному освітньому просторі / *В. Ю. Биков* // Педагогічний дискурс. — 2010. — Вип. 7. — С. 30-35.
3. *Галагузова, М. А.* Социальная педагогика : курс лекций / Под ред. *М. А. Галагузовой*. — М. : ВЛАДОС, 2003. — 416 с.
4. *Гурьянова, М. П.* Сельская школа и социальная педагогика. — Минск : Амалфея, 2000. — 448 с.
5. *Наторп, П.* Избранные работы. — М. : Территория будущего, 2007. — 384 с.
6. *Никитин, В. А.* Понятия и принципы социальной педагогики. — М. : МГСУ, 1996. — 21 с.
7. Педагогика : учеб. пособие для пед. ин-тов / *В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов*. — М. : Школа-Пресс, 1997. — 512 с.
8. *Селиванова, Н. Л.* Воспитательное пространство как объект педагогического исследования / Под ред. *Н. Л. Селивановой*. — Калуга : Институт усовершенствования учителей, 2000. — 248 с.
9. *Шакурова, М. В.* Методика и технология работы социального педагога : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / *М. В. Шакурова*. — 4-е изд., стер. — М. : Издательский центр «Академия», 2007. — 272 с.
10. *Шептенко, П. А.* Методика и технология работы социального педагога : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / *П. А. Шептенко, Г. А. Воронина* ; под ред. *В. А. Слостенина*. — 2-е изд., стер. — М. : Издательский центр «Академия», 2007. — 208 с.
11. *Pilch, T.* Edukacja a społeczne procesy marginalizacji // *Pedagogika społeczna. Tradycja – terażniejszość – nowe wyzwania* / Red. *E. Trempała, M. Cichosz*. — Olesko : Wyd. Wszechnica Mazurska, 2001. — S. 125-138.

References (transliterated and translated):

1. *Anurin, V. F.* Tsennostnye oriyentatsii i ih vliyaniye na formirovaniye potrebnostey (Value orientations and their influence on formation of needs) // *Sociology of higher education. Training of specialists for the national economy. : Collection of scientific works.* Gorky, 1982. P. 116-129.
2. *Bykov, V. Yu.* Vidkryta osvita v Yedynomu informatsiinomu osvitnomu prostori (Open education in unified information educational space). // *Teaching discourse.*, 2010. Issue 7. P. 30-35.
3. *Galaguzova, M. A.* Sotsial'naya pedagogika : kurs lektsy (Social pedagogy : Course of lectures) / Under the editorship of *M. A. Galaguzova*. Moscow, 2003. 416 p.
4. *Guryanova, M. P.* Sel'skaya shkola i sotsial'naya pedagogika (Rural school and social pedagogics). Minsk, 2000. 448 p.
5. *Natorp, P.* Izbrannyye raboty (Selected works). Moscow, 2007. 384 p.

6. *Nikitin, V. A.* Ponyatiya i printsipy sotsial'noy pedagogiki (Concept and principles of social pedagogy). Moscow, 1996. 21 p.
7. *Slastenin, V. A., Isaev, I. F., Mishchenko, A. I., Shiyarov, E. H.* Pedagogika : ucheb. posobiye dlya ped. in-tov (Pedagogy : A tutorial for higher schools of education). Moscow, 1997. 512 p.
8. *Selivanova, N. L.* Vospitatel'noye prostranstvo kak obyekt pedagogicheskogo issledovaniya (Educational space as an object of pedagogical research) / Under the editorship of *N. L. Selivanova*. Kaluga, 2000. 248 p.
9. *Shakurova, M. V.* Metodika i tekhnologiya raboty sotsialnogo pedagoga : ucheb. posobiye dlya stud. vyssh. ucheb. zavedeny (Technique and technology of social teacher's work : A manual for higher school students). Moscow, 2007. 272 p.
10. *Shatenko, P. A. & G. A. Voronina.* Metodika i tekhnologiya raboty sotsialnogo pedagoga : ucheb. posobiye dlya stud. vyssh. ucheb. zavedeny (Technique and technology of social teacher's work : A manual for higher school students) / Under the editorship of *V. A. Slastenin*. Moscow, 2007. 208 p.
11. *Pilch, T.* Edukacja a społeczne procesy marginalizacji (Education and social marginalization processes) // *Pedagogika społeczna. Tradycja-teraźniejszość-nowe wyzwania* (Social pedagogy. Tradition – Present state – New challenges). Red. *E. Trempala, M. Cichosz*. Olesko, 2001. P. 125-138.

Стаття надійшла до редакції 22.05.2015

Б. А. Земба

Пути совершенствования социально-педагогической работы с детьми из маргинальных семей

Как показывает анализ исследований проблемы социализации детей из маргинальных семей, адаптация маргиналов усложняется без активной социальной политики местных сообществ, направленных на установление диагноза ситуации в конкретной территориальной местности и разработку специализированных адаптационных и реабилитирующих программ; возрождения экономики страны и отдельных регионов, отличающихся высоким уровнем безработицы, что обеспечивает условия для формирования новых рабочих мест; увеличения активной политики на рынке труда и развития профессиональной подготовки и переподготовки; введения налоговых стимулов, способствующих развитию малого и среднего бизнеса; сокращения бедности социальной политикой государства и обеспечения социальными льготами; предоставления детям и молодежи свободного и полного доступа к образованию, науке и культуре; доступности детских садов (исполняющих воспитательную, образовательную и социализирующую функции) для детей из бедных семей; увеличения возможности материальной помощи для учащихся и студентов в виде стипендий, социальной помощи, бюджетных кредитов. Семья создает некую эт-

нокультурную среду наследия: образ жизни, обычаи, привычки, индивидуальный способ выражения, и эта этнокультурная среда формирует личности детей в процессе социализации или же сознательного воспитания, если родители руководствуются этнокультурным воспитательным идеалом. В статье раскрываются особенности создания такой социально-воспитательной среды для детей из маргинальных семей, которая способна усилить и усовершенствовать социализирующее влияние не только на ребенка, но и на его маргинальную семью.

Ключевые слова: маргинальная семья, социально-педагогическая работа, социально-воспитательная среда, социализация, адаптация, воспитание.

B. A. Zemba

Ways of Improvement of Socio-pedagogical Work with Children from Marginalized Families

As the analysis of the problem of socialization of children from marginal families shows, the marginal adaptation is complicated without an active social policy in local communities aimed at the diagnosis of the situation in specific territorial areas and the development of specialized and adaptive rehabilitation programs; the revival of the economy of the country and the individual regions with high unemployment rate, which provides conditions for creating new jobs; increasing the active policy on the labour market, and the development of professional training and retraining; the introduction of tax incentives conducive to the development of small and medium businesses; reduction of poverty by social policy and social benefits; provide children and young people with free and full access to education, science and culture; the accessibility of kindergartens (performing instructional, educational and socializing functions) for children from poor families; and the increase of the possibility of financial assistance for pupils and students in the form of scholarships, social assistance, and budgetary credits. The family creates a certain ethnocultural environment of heritage: a way of life, customs, habits, individual way of expression, and this ethno-cultural environment shapes the personality of children in the socialization process, or conscious parenting, if parents are guided by ethno-cultural educational ideal. The article describes the peculiarities of creation of such social and educational environment for children from marginalized families that can strengthen and improve socializing influence not only on children but also on its marginal family.

Key words: marginal family, social and pedagogical work, social and educational environment, socialization, adaptation, education.

Рецензент – доктор педагогічних наук,
професор Г. М. Лактіонова